

De roman als wapen tegen Frankrijk: *Sara Burgerhart* van Wolff en Deken en de strijd tegen de 'gallofilie'

JAN URBANIAK

University of Wrocław

Katedra Filologii Niderlandzkiej
Uniwersytet Wrocławski
ul. Kuźnicza 21-22
50-138 Wrocław, Poland

janekur2000@yahoo.com

The Novel as a Weapon against France: Wolff's and Deken's *Sara Burgerhart* and the Struggle Against the 'Francophilia'

Abstract: The so-called 'moral reorientation' (Dutch: 'morele heroriëntatie') was a large-scale Dutch project, aimed at an improvement of ethical standards of society in the 18th century. It was also a reaction to the decay of the Dutch Republic reflected in the literature at the end of the 18th century. Using magazines, drama's and novels, authors provided example of a right behaviour and criticized all those phenomena, which led to a moral malaise in society. One of these phenomena was a boundless love for France, its culture, fashion, literature and philosophy. In literature it was presented as a grave danger for Dutch identity. The term 'francophilia' was invented.

Also two Dutch female writers, Betje Wolff and Aagje Deken reacted on the dangerous symptoms of the 'francophilia' and warned against it in their novel *Sara Burgerhart* (1782). In my article I discuss some rhetorical devices, used by the authors to warn against the 'francophilia.' I analyse how they defined and further criticized this phenomenon.

Keywords: Enlightenment; Dutch novel; 'francophilia'; Dutch identity; Dutch Republic

1. “Ik lees geen Hollandsch” – inleiding

“[...] ik hoor hier en daar een jong Juffertje, dat niets meer van ons land overheeft, dan met negotie gewonnen schatten, en eenen ouden deftigen Hollandschen naam, met een opgeschort neusje, dus spreken: ‘Een Hollandsche Roman! Hede, *machère*,¹ wel hoe vindt gy dat?’ (En *machère* vindt het even *ridicul* als ons Juffertje.) ‘Ik lees geen Hollandsch; ik geloof ook niet, dat ik het zou kunnen lezen, maar ik ben toch nog al benieuwt; willen wy er nu en dan eens een verlegen uur aan geven?’” (Wolff en Deken 1782: XI).

Dit citaat uit de welbekende epistolaire roman *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van het schrijversduo Elisabeth (Betje) Wolff (1738-1804) – Agatha (Aagje) Deken (1741-1804) uit 1782 signaleert meteen twee problemen die ik in mijn bijdrage onder andere wil behandelen. Ten eerste gaat het om een aversie tegen de Nederlandse literatuur bij een deel van het Nederlandse lezerspubliek en ten tweede over de verfransing van sommige kringen in de Nederlandse maatschappij. “Een jong Juffertje” (de roman was bestemd voor jonge meisjes), dat ten opzichte van de culturele ontwikkeling ontworteld lijkt, keurt “een Hollandsche Roman” af, niet alleen uit gebrek aan belangstelling, maar ook omdat ze “het [niet] zou kunnen lezen.” Haar kennis van de moedertaal is niet voldoende om een roman in het Nederlands zonder problemen te kunnen begrijpen. Liever leest ze Franse boeken en gebruikt ze het Frans in haar dagelijkse communicatie, die in de hele roman doorspekt is met Franse terminologie, waarvan de gecursiveerde woorden in de reeds aangehaalde passage getuigen. In *Sara Burgerhart* staan er bijvoorbeeld veel Frans klinkende aanhefformules in de brieven, zoals “charmante dame” of Franse termen, zoals “japon,” “soubise” [een soort achttiende-eeuwse das] of “coëffeur” (Wolff en Deken 1782: 119; 344).

Het anonieme juffertje formuleert een in de 18^e eeuw nogal gangbare mening, waaruit blijkt dat de Franse literatuur (inclusief vertalingen uit het Frans) in deze periode in Nederland in was, soms ten koste van de eigen literaire productie.² De bevestiging van deze opinie is ook terug te vinden in de Nederlandse spectators – een medium dat geobsedeerd was door zowel de opvoeding als de kritiek op de verfransing bij een groot deel van de maatschappij (Sturkenboom 1998: 143).³ Liefde voor Frankrijk betrof met name rijke Amsterdammers.

¹ Alle cursiveringen zoals in de brontekst.

² Zie daarvoor o.a. onderzoek van Korpel (1992), Kloek (1997) en Leemans (2009). In de periode 1791-1800 zijn er van de 271 nieuwe titels 82 oorspronkelijk Nederlands en ruim 189 vertaald. Zie: Leemans en Johannes 2013: 103.

³ Betje Wolff had enkele afleveringen van spectatoriale geschriften voor haar rekening genomen: *De Gryzaard*, *De Philanthrope* en vermoedelijk ook *De Rhapsodist* en *De Borger* waren in aanzienlijke mate door haar geredigeerd. Zie daarvoor o.a.: Hartog 1872: 37; Vieu-Kuik 1956; Buijnsters 1979: 50-52, 99-102; 1984a: 29-30.

In *De Denker* uit 1770 wordt de literaire mode van de Amsterdamse elite als volgt gekenschetst; volgens een van de notabelen “[zijn] de *Hollandschen* [boeken] [originele cursievering] [...] zonder smaak; de *Engelschen*, als die van Dodridge, Young, Hervey, Bennet, enz. zyn te *melankoliek*; al wat in de *Franschen* is, is *divin*, is geest en leven” (*De Denker* 1770: 262).

Wolff en Deken gingen bewust met deze kwestie om. Hun roman bevat een retorische strategie die onder andere antwoord moet geven op de vraag, hoe deze verfransing (elders pejoratief ‘gallofilie’ genoemd)⁴ tegen te gaan en op welke manier de liefde voor de eigen, nationale literatuur, cultuur, staat en maatschappij op te wekken.

In mijn artikel plaats ik deze retorische strategie van *Sara Burgerhart* in het brede kader van het publieke debat over de toekomst van de Republiek aan het eind van de 18^e eeuw. Ik concentreer me op twee aspecten: representaties van Frankrijk en de Fransen in de roman en de analyse van het doel van een dergelijke beeldvorming, vooral op religieus en maatschappelijk-cultureel vlak.

2. Sara Burgerhart en het debat over de toekomst van de Republiek – pessimisme versus vertrouwen in de zelfwerkende kracht van de Verlichting

In het debat over de toekomst van de ooit florerende Nederlandse Republiek kregen morele kwesties een maatschappelijke en politieke bijklank. Navolging van de Fransen (niet alleen in de literatuur) werd gestigmatiseerd als onethisch gedrag dat niet alleen verantwoordelijk was voor de maatschappelijke malaise, maar ook een gevaar vormde voor het behoud van de nationale identiteit (Buijsters 1991: 70; Urbaniak 2009: 453).

Wolff en Deken hebben aan het debat bijgedragen. Door hun personages van nationale deugden te voorzien, die een krasse tegenstelling vormden tot de Franse coquettes en losbollen, trokken ze een scheidslijn tussen het vaderlandse en het buitenlandse (Franse). Soberheid, geloof, eerbied voor de ouderen en gedienschtigheid zijn in *Sara Burgerhart* belangrijker dan de wereld van kunstmatige waarden van Franse origine. Zo verkreeg de roman een optimistische ondertoon.

Gezien de sfeer aan het einde van de 18^e eeuw in de Republiek, namen Wolff en Deken met een dergelijke retoriek een moeilijke taak op zich. De grenzeloze liefde voor Frankrijk bij sommige Nederlanders voedde het minderwaardigheidscomplex ten opzichte van de eigen natie, wat op zijn beurt de sfeer van het publieke debat beïnvloedde. Die sfeer leek zwartgallig en bijna depressief. Men

⁴ Zie daarvoor o.a.: Buijsters 1994: 127; Hanou 2002, Frijhoff 2010.

zag überhaupt weinig kans om de situatie te veranderen (Van Eijnatten 1993: 245-253; Van Sas 2004: 259). Een dergelijke pessimistische ondertoon was typerend voor bijvoorbeeld politiek getinte geschriften. Een patriottische dominee, Ijsbrand van Hamelsveld (1743-1812) schilderde in zijn geschrift *De zedelijke toestand der Nederlandsche natie* uit 1791 de Republiek in de donkerste kleuren: "Helaas! de oude roem van *Nederland* is bezwakt - *Neêrland* is in *Neêrland* niet meer te vinden," klaagde de auteur (Van Hamelsveld 1791: 309). Het meest voorkomende woord van deze uiterst deprimerende zedenschets was het woord 'verval' (Van Hamelsveld 1791: 401; Van Sas 2004: 258). Verval betekende voor de patriottisch georiënteerde Van Hamelsveld het verwaarlozen van de idealen van de patriottenbeweging die vóór 1787 kansen boden om de nationale identiteit te versterken en een nieuwe staatsvorm in de geest van de Verlichting op te richten. Het aan banden leggen van het 'semiabsolutistische' machtsapparaat van Willem V en de tot stand brenging van een representatieve democratie waren de hoofdpunten van de patriottische politieke agenda.⁵ Het echec van de patriottenbeweging werd echter een feit, wat het cultuurpessimisme van Van Hamelsveld voedde.

Voor de pessimistische sfeer die het gevolg was van de neergang van de patriottische idealen, was het volgende incident in 1787 van cruciaal belang. De aanhouding van de echtgenote van Willem V, Wilhelmina van Pruisen, in Goejanverwellesluis door een patriottisch vrijkorps gaf directe aanleiding tot de Pruisische interventie die een einde maakte aan de patriottenrevolutie. De broer van Wilhelmina, Frederik Willem II van Pruisen (toen koning van Pruisen), stuurde naar Nederland een aanzienlijk leger (ca. 30.000 soldaten) en herstelde de rust in rebellerende steden (Israel 2001: 1113). Veel patriotten weken toen uit naar Frankrijk.

Sindsdien werd de politieke sfeer in de Republiek nog meer gespannen. De politieke ambten waren inmiddels van patriotten gezuiverd en de vrijheid van meningsuiting nogal beperkt. De prominente oud-patriot Van Hamelsveld merkte in zijn *Zedelijke toestand* de neergang van de patriottenbeweging al duidelijk. Hij verantwoordde zijn cultuurpessimisme door het in twijfel trekken van de door de orangisten gehanteerde middelen om het land te herstellen. Aan de andere kant van de barricade was die pessimistische ondertoon trouwens ook te zien. Elie Luzac (1721-1796), een orangist, had in zijn meerdelig werk, *De voor- en nadeelen van den invloed des volks op de regeering* (1788-1789), ook weinig positiefs te melden. Voor het verval van de Republiek stelde hij het politieke patriottisme en de politiek geëngageerde genootschappen⁶ verantwoordelijk (Luzac 1788 II:

⁵ Zie daarvoor o.a.: Van den Berg 1987; Klein 1995; Van Sas 2004; Rosendaal 2005.

⁶ De patriottisch georiënteerde genootschappen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de politieke idealen van de patriottenbeweging. Hun primaire doel was echter cultureel van aard - ze zorgden in de eerste instantie voor opleiding van de Nederlandse - door promotie van literaire werken stimuleerden ze de zgn. 'leesrevolutie.' In de loop van de patriotten-

18; III: 159). Voor hem was een sterke machtspositie van het Oranjarahof (in Van Hamelsvelds ogen als absolutistische dictatuur gezien) juist een waarborg voor de culturele en nationale vooruitgang van Nederland.

In beide visies, die op pregnante wijze de sfeer van het publieke debat en het karakter van de kritiek op staat en volk aan het einde van de 18^e eeuw weergeven, vallen enkele kenmerken te onderscheiden die tot het vaste retorische repertoire van niet alleen politieke teksten behoorden. In teksten van verschillende aard (spectatoriale vertogen, epistolaire romans, toneelstukken, pamfletten) die de achteruitgang van Nederland beschreven, werd het roemrijke verleden gemythologiseerd, de noodzaak van het herstel van het vaderland ingeprent, nationale deugden gedefinieerd en ten slotte de factoren genoemd die verantwoordelijk voor het verval van de Republiek zouden kunnen zijn geweest. Wat dat laatste betreft, lijken schrijvers het verval van de Nederlandse staat en het volk heel vaak te wijten aan buitenlandse invloeden.

Er werd in die zin vooral aan Frankrijk gedacht: de zedeloze Franse cultuur met haar nadruk op uiterlijkheden – wat zich op het eerste gezicht met name in een bizarre mode manifesteerde – vormde een gevaar voor zowel de culturele als nationale identiteit van Nederland (Leemans en Johannes 2013: 38). Het debat over een verderfelijke invloed van Frankrijk op de Nederlanders ging gepaard met de veronderstelling dat men niet genoeg waardering had voor het eigen normenstelsel, dat diepgeworteld was in een oude traditie van het ooit roemrijke Nederland. Deze tegenstelling maakte naar verluidt de Franse invloed op de Nederlandse zedelijkheid extra gevaarlijk. Men sprak over ‘gallofilie’ en zocht middelen om de werking van het verschijnsel te minimaliseren (Hanou 2002: 23-24). Historici typeren die zoektocht later als ‘morele heroriëntatie.’⁷

De ‘morele heroriëntatie’ manifesteerde zich op alle gebieden en werd gerealiseerd door verschillende, uiteenlopende strategieën. Aan de ene kant werd ze gekenmerkt door een diepgaand pessimisme, waarbij de situatie in de Republiek somber werd voorgesteld, om op deze manier de mogelijkheden tot herstel op een overtuigende manier te kunnen tonen (Van Sas 2004: 259). Aan de andere kant domineerde in het publieke debat de hoop op verbetering en de zelfwerkende kracht van de Verlichting. Bij Wolff en Deken was die optimistische ondertoon duidelijk.

Wolff en Deken namen via hun roman actief deel aan het publieke debat. Zij sloten met hun roman aan bij de opvoeding, wat de voornaamste taak van

---

revolutie veranderden de meeste genootschappen van karakter en werden politiek betrokken. Een voorbeeld daarvan zijn de genootschappen Kunst Wordt door Arbeid Verkreegen, Studium Scientiarum Genitrix en Doctrina et Amicitia die hun oorspronkelijk culturele boodschap tot het vaste politieke programma van de patriottenbeweging omvormden. Zie daarover o.a.: Buijnsters 1984b: 194-195; Helsloot 1984: 13; Oddens 2012: 57; Grijzenhout 2013: 223.

⁷ Hiervoor zie vooral Van Sas (2004).

de verlichte literatuur werd geacht. De briefroman deed zich voor als medicijn voor kwalen van verschillende soort: menselijke gebreken werden in de roman aan de kaak gesteld en de juiste ideologie werd gepropageerd. Ze baseerde zich, conform de filosofie van het verlichte tijdperk, op de vermeerdering van kennis en geluk, in de ogen van beide auteurs “het voorname doeleinde, waarom de Eeuwige wysheid Menschelyke zielen vormde” (Wolff en Deken 1782: III).

3. Frans ongodisme en Nederlandse ‘fijnen’ – de religieuze kritiek

Op religieus vlak nam het publieke debat de vorm aan van een offensief van de Gereformeerde Kerk tegen nieuwe religieuze stromingen, zoals het rationeel getinte deïsme, het spinozisme en het atheïsme, die vooral door de Franse vluchtelingen (de hugenoten) in de Republiek verspreid waren (Leemans en Johannes 2013: 450). Religieuze dissidenten (vaak beïnvloed door het rationalisme van Descartes en het filosofische erfgoed van Franse hugenoten zoals Pierre Bayle of Jacques Basnage) wezen daarentegen op het gesloten en vooral intolerante karakter van de Gereformeerde Kerk in Nederland. De ideologische strijd van beide partijen kreeg een nationale (politieke) dimensie en radicaliseerde de Nederlandse Verlichting. De traditie van de Nederlandse Gereformeerde Kerk werd in verband gebracht met de nationale, calvinistische deugden die ten grondslag lagen aan de vaderlandsliefde. De dissidenten werden in dat ideologische discours gezien als een gevaar voor de religieuze saamhorigheid en nationale identiteit van de Nederlanders (Israel 2001, 2011).

Wolff en Deken mengden zich ook in het discours over het radicalisme op religieus vlak in de Republiek. Voor hen was dit radicalisme echter vooral te zien in de eigen kerk, namelijk in de kringen van de uiterst traditionele, dogmatische gereformeerden. Op die manier probeerden beide auteurs zich te distantiëren van de calvinistische lastercampagne tegen de dissidenten. In *Sara Burgerhart* is er redelijk weinig kritiek op de Franse hugenoten en hun verderfelijke invloed op de Nederlandse maatschappij.

Desalniettemin toonden Wolff en Deken in een van de brieven een beeld van het religieuze leven in Frankrijk (of het leven binnen de Franstalige protestantse gemeenschappen in de Republiek) dat verre van positief was. Daarmee onderbouwden ze de antithese: Hollands, gelovig – Frans, goddeloos. Als Abraham Blankaart, de voogd van Sara die verantwoordelijk was voor haar zedelijke opvoeding, voor zaken in Frankrijk vertoeft, laat hij via een brief weten hoe het met het kerkbezoek in dat “Paapse land” gesteld is. “Daar hoor je van God, noch zyn gebod,” vertelt hij, wat bij hem direct taferelen van een keurige Hollandse katholieke zondagsdienst oproept, vol toewijding en godvrezendheid. Deze stelling

lijkt opmerkelijk gezien het feit dat de protagonist Blankaart in de roman als aanhanger van de protestantse kerk fungeert. Verder is ook de Franse protestantse kerk in de Republiek ('Eglise Wallone') in Blankaarts ogen negatief. Hij roept associaties op met een soort podium waarop een 'modeshow' plaatsvindt: "[...] hoe fraai de meisjes zyn, als zy daar, gelyk zo een rei wassepoppetjes, wel gekapt en gekleed, [...] zitten toe te luisteren wat de Leeraar zegt" (Wolff en Deken 1782: 84).

Een keurige Hollandse zondagsdienst betekende voor Wolff en Deken zeker iets anders dan een uiterst conservatieve en ultraorthodoxe kerkdienst van "de Fijnen." Met deze benaming typeerden ze die leden van de Gereformeerde Kerk die zich door hun strenge geloofsopvattingen en precieze manier van leven onderscheidden. In *Sara Burgerhart* worden ze over de hekel gehaald (Van Lieburg 1991). Ze vormen een gezelschap van slechte karakters. Ze zijn zowel fysiek afstotelijk, als verwerpelijk door hun devote, af en toe tirannieke houding ten opzichte van andere personages in de roman. Broeder Benjamin wordt door Sara een "luije zuipzak van een Kerel" genoemd die in een japon loopt en nauwelijks tafelmanieren kent ("[...] met zyn duim en vinger de boter van de *robe de chambre* eener Cottelette aflikte" (Wolff en Deken 1782: 36)). Zuzanna Hofland, bij wie Sara dan nog in huis woont, deelt op bitse toon bevelen uit en deelt soms ook klappen uit. Ze wordt in een van de brieven door Abraham Blankaart terechtgevozen en ontmaskerd. Haar houding ten opzichte van Sara (en andere mensen) rijmt in de ogen van Sara's voogd namelijk geheel niet met de kerkelijke leer van de fijnen. In een betoog over schijnheiligheid formuleert Blankaart zijn kritiek op een directe (om niet te zeggen brute) manier: "[...] ik zou my dood schamen, dat zou ik op myn eer, indien ik zo met Gods woord omsprong, en het zo Satans gek toepaste, zo als jy [= jullie] Fynen doet" (Wolff en Deken 1782: 78).

4. Franse coquettes en weinig mannelijke mannen – de kenschetsing van de personages in *Sara Burgerhart* in de maatschappelijke context

Op cultureel-maatschappelijk gebied werd de strijd tegen 'gallofilie' 'vertolkt' door de kritiek op de Franse adel. Hun losbandigheid, losse zeden, leven boven hun stand en ijdelheid, typisch voor het tijdperk van het *ancien régime*, vormden, volgens vele Nederlandse moralisten, een gevaar voor de Nederlandse maatschappij. Steeds meer Nederlanders van aanzienlijke stand spiegelden zich in hun gedrag aan de adel. Hun verfranste woordgebruik, luxueuze uitgavenpatroon en weigering productief mee te werken in de maatschappij werden aan de kaak gesteld. Om de negatieve beeldvorming van de adel extra kracht bij te zetten, werd deze

bevolkingsgroep vaak tegenover de sobere, hardwerkende Nederlandse burgers gesteld (Sturkenboom 1998: 145, 312-313; Urbaniak 2013: 22).

De kritiek op de Franse adel had politieke en vooral culturele implicaties. De Franse hofcultuur met haar wellust en overdaad werd negatief bestempeld. 'Luxe' en 'mode' werden verfoeilijke termen, waarvoor Wolff en Deken de lezer reeds in de inleiding van hun briefroman waarschuwen. Een betoog over de gevaarlijke werking daarvan, hoewel niet expliciet met Frankrijk in verband gebracht, bereidde de strijd tegen de 'gallofilie' in de roman voor en vormde de kern van de cultureel-literaire boodschap van *Sara Burgerhart*: "Onze hoofdbedoeling is aantonen: 'Dat eene overmaat van levendigheid, en eene daar uit ontstaande sterke drift tot verstrooiende vermaken, door de Mode en de Luxe gewettigt, de beste Meisjes meermaal in gevaar brengen, om in de allerdroevigste rampen te storten [...]'" (Wolff en Deken 1782: VIII).

De 'Frans georiënteerde' personages in *Sara Burgerhart* hebben met hun oppervlakkige levensstijl en waardeloze opvattingen iets van die verfoeide Franse hofcultuur in zich. Deze cultuur heeft niet alleen invloed op het verloochenen van het oorspronkelijke, nationale waardenstelsel van de Republiek (waarin de calvinistische soberheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid voorop stonden), maar ook op het achttiende-eeuwse *gender*-concept (Outshoorn 1989: 16). Zo wordt de mannelijkheid van de lichtzinnige Jacob Brunier in de roman niet alleen op sociaal-institutioneel niveau in twijfel getrokken (hij is een alleenstaande man zonder werk of enige verantwoordelijkheid in zijn leven), maar vooral op symbolisch-cultureel vlak. Hij belichaamt immers typisch vrouwelijke gewoontes en interesses. In zijn brief aan Sara schetst hij zijn 'spannende' dagrooster:

[...] ik heb my verslapen, en myn vriend Edeling kwam met myn Coëf-feur te gelyk in. Binnen 't uur was ik gekapt; en nu zit ik, in myn Soubise, deezen te schryven. Dan moet ik nog een paar nieuwe zyden koussen aantrekken, daar loopt ook een half uur mée door, want ik mag niet zien dat er de minste kreuk in zit. Dan moet ik my nog kleden, *comme il faut*, om onder het keurig oog van u, *ma chere*, te verschynen. Dan moet ik voor myne Dames Favorites nog eenige Tonco-Boontjes ⁸ sorteeren. (Wolff en Deken 1782: 119)

Zo ziet elke dag van Jacob eruit - 'luxe' en 'mode,' twee elementen die volgens Wolff en Deken de basis van de 'gallofilie' vormden, kenschetsen dit personage en zijn levensstijl op een treffende manier en maken hem nauwelijks 'mannelijk.' Vanzelfsprekend worden de avances van Jacob door Sara van de hand gewezen en wordt zijn weinig galante houding ten opzichte van de juffer subtiel bespot.

⁸ De benaming voor de vrucht van de *Dipteryx odorata*. In het Nederlands wordt deze betekenis in verband gebracht met de 'snuiftabak.' Zie: Weiland 1824: 381b; Kramers 1847.

Als hij zijn liefde voor Sara durft te bekennen ("Ik bemin u! ik adoreer u! gy zyt nooit uit myne gedagten [...]"), krijgt hij rechtstreeks een bits antwoord: "Hoe dood vreemt zyt gy omtrent u zelf! Ik moet of boos op u worden, en dat bevalt my niet; of ik moet u hartlyk uitlachen. Nooit zeker las men zo eene ongevallige mengeling van zotteklap, en dwaze inbeelding, op zeer twyffelachtige verdiensten, dan dat schriftje bevat" (Wolff en Deken 1782: 227). Sara vertolkt hier de opvattingen van beide auteurs. De Frans getinte losbol krijgt zijn straf.

De negatieve beeldvorming van Jacob Brunier kwam niet alleen door verstuurde 'ego-documenten' en de reacties daarop tot stand. De kenschetsing van de personages van *Sara Burgerhart* werd ook bereikt door middel van een klassieke retorische constructie, *nomen est omen* (sprekende naam). De naam van het personage bevat informatie over zijn meest typerende karaktertrekken of sociale afkomst. Zo is Sara Burgerhart een welwillende en goedmoedige burgeres en onderscheidt haar toekomstige man, Hendrik Edeling, zich vanwege zijn edele karakter. (Van Dalen-Oskam 2013: 7).

In het geval van Jacob Brunier en nog een ander, 'Frans georiënteerd' personage in de roman, Charlotte (Lotje) Rien du Tout, hebben de sprekende namen een negatieve betekenis. De achternaam Brunier heeft op zich geen negatieve betekenis, maar moest meteen associaties met Frankrijk wekken. De verderfelijke invloed van Frankrijk op Jacob wordt door het onjuiste gedrag van het personage goed weergegeven en door zijn Fransachtige naam versterkt.

Met Lotje is het anders gesteld. De geringschatting voor deze uiterst onnozele figuur wordt al duidelijk door de betekenis van haar naam (Buijnsters 1971: 200). Het betekent letterlijk "helemaal niets" ("Rien du Tout"). Door haar geringe, passieve rol is ze een uitstekend object voor kritiek. Wolff en Deken buiten de situatie uit en maken van Lotje een voorbeeld van een 'Franse,' schaaftachtige coquette. Ze beheerst haar moedertaal gebrekkig, zodat de auteurs zich genoodzaakt zien om in een van haar brieven redactioneel in te grijpen. Ze vinden het namelijk nodig om de tekst van Lotje "[...] van de taal- en schryffouten eenigzins te zuiveren, op dat men die zoude kunnen lezen" (Wolff en Deken 1782: 308). Lotje kan wel lezen, maar onthoudt de auteursnamen nauwelijks. Het grootste verwijt dat Lotje wordt gemaakt betreft echter haar emotionele instabiliteit. Ze mist evenwichtige gevoelens die volgens de in de Verlichting hooggevaardeerde Stoïci in overeenstemming zijn met de rede, en laat zich daarentegen onbewust leiden door 'epicureische' hartstochten (Levi 1964: 11-13). Dat maakt van haar een nogal wispelturige persoon, zonder morele ruggengraat. Sara, in een brief aan haar beste vriendin Anna Willis, beschrijft Lotje als volgt:

[...] Zy heeft geen karakter [...]. Lotje slaapt nu eens tot elf uren, dan zit zy den nagt over, ofschoon zy niets doet, of te doen heeft. Nu drinkt zy een glas water, dan weer Engelsch Bier. Zo is zy in haar beddejake, en

binnen een oogenblik vliegt zy gekleed de deur uit. Nu is zy de gedienstigheid zelf; dan is het haar fatsoen te na een theedoekje aan te reiken. Van daag geeft zy een gulden aan een arm mensch; morgen, [zegt ze] 'mag de luije Bedelaar werken' [...]. (Wolff en Deken 1782: 102)

5. Conclusies

De strekking van *Sara Burgerhart* was overduidelijk. De roman moest een opvoeding bieden conform de rationalistische leer van de Verlichting. Wolff en Deken trachtten daarbij liefde voor nationale waarden, normen en deugden bij de lezer aan te wakkeren. Deze retorische opzet wordt uitgedrukt middels een ideologische kloof die in *Sara Burgerhart* wordt gepresenteerd: het nationale, positieve waardenstelsel staat lijnrecht tegenover de Franse mode en haar negatieve invloed op de Nederlandse maatschappij.

Een van de voorbeelden van dit retorische procedé is de karakterschets van de personages. Lotje, een Franse coquette met haar losse zeden en soms onstuiptig gedrag en de lusteloze, weinig mannelijke Jacob Brunier, worden negatief afgeschilderd. Door dergelijke beeldvorming leverde *Sara Burgerhart* een belangrijke commentaar op de 'gallofilie' en de gevolgen daarvan, vooral op religieus en maatschappelijk-cultureel vlak. Wat dit laatste betreft, was die impact te zien in bijvoorbeeld de literaire mode aan het einde van de 18^e eeuw. "Een Nederlands Juffertje" wees Nederlandse boeken van de hand en greep naar Franse lectuur, omdat er in Franse boeken, om een van de Nederlandse opvoedkundige spectators te citeren, "divin, geest en leven" waren, m.a.w. de elementen van een voor Frans georiënteerde lezers aantrekkelijke literaire tekst.

De afkeer van de Nederlandse literaire productie wordt in *Sara Burgerhart* gepresenteerd als een verkeerd, anti-Hollands gedragspatroon. De gebreken van het Frans getinte gedrag worden in de roman blootgelegd en soms expliciet, soms impliciet tegenover het Nederlandse, dus behoorlijke gedragspatroon geplaatst. Wolff en Deken mengden zich op deze manier in het publieke debat over de hindernissen die het nationale herstel van Nederland aan het eind van de achttiende eeuw belemmerden. In dat debat heerste een pessimistische ondertoon, wat echter in *Sara Burgerhart* werd doorbroken. Hier zien we vooral vertrouwen in de zelfwerkende kracht van de Verlichting. Lotje en Jacob vormen ongetwijfeld een hinderpaal voor het herstel van de Nederlandse cultuur, taal en literatuur, maar ze worden snel overvleugeld door positieve voorbeelden, wat hun rol in de roman nogal minimaliseert.

Het onderscheid dat Wolff en Deken maken tussen 'het nationale' en 'het Franse' is dominant voor de ideologische strekking van de roman. 'De Hollandsheid'

manifesteert zich bijvoorbeeld door de oprechte, gelovige houding van Abraham Blankaart – “een oud Hollands man” of het edele karakter van Hendrik Edeling die door zijn verlegenheid en goede manieren het hart van Sara Burgerhart uiteindelijk verovert. Beide personages vertegenwoordigen een traditioneel, burgerlijk Hollands waardenstelsel dat een krasse tegenstelling vormt tot een ‘Frans fatsoen’ – gekenmerkt door gebrek aan moraal, dat nogal zedeloos en oppervlakkig blijkt (Wolff en Deken 1782: 596). Het ‘Franse fatsoen’ van, alweer, Lotje Rien du Tout of Jacob Brunier sluit de personages, alleen al door de naam die ze dragen, uit van het door Wolff en Deken gekenschetste nationale waardenstelsel, waarin soberheid, naarstigheid, tolerantie en oprecht geloof de boventoon voeren. Deze metaforische, immers niet expliciete zet heeft in *Sara Burgerhart* vooral gevolgen op maatschappelijk vlak – noch Lotje, noch Jacob wordt het gegund om enige sociale rol van belang in de roman te spelen. Daarvoor zijn ze te beperkt, te weinig serieus. In hun waardenstelsel is er geen ruimte voor sociale verantwoordelijkheid, noch voor plichten tegenover de medemens. Hoewel het imago van Lotje aan het einde van de roman, qua gedrag en sociale betrokkenheid, wel lichtelijk door Wolff en Deken gewijzigd wordt, blijft haar rol binnen de samenleving gering – ze leert de dochtertjes van mevrouw Edeling (zo heet Sara na het huwelijk met Hendrik) “Kinder-onderkousjes breijen.” Volgens de auteurs is dat het hoogste wat ze binnen die samenleving kan bereiken (Wolff en Deken 1782: VII).

Sara Burgerhart biedt echter geen zwart-witstereotypering en de kritiek van Wolff en Deken berust niet altijd op de simpele antithese ‘Hollands-Frans.’ Dat zien we onder andere in de negatieve beeldvorming van de Nederlandse fijnen. Hun bruutheid (Hofland), schijnheiligheid en onbehouwen gedrag (Broeder Benjamin) worden aan de kaak gesteld. Hoewel in de roman ook enkele negatieve passages voorkomen, waarin de auteurs het Franse ongodisme sterk veroordelen (conform de strijd tegen de ‘gallofilie’), maakt het kritische commentaar op een specifiek binnenlands religieus verschijnsel de hele godsdienstige kritiek van de roman evenwichtiger. Daardoor wint de roman aan objectieve beschrijvingskracht.

Bibliografie

Primaire bronnen:

- De Denker*. Deel VIII. 1770. Amsterdam: K. van Tongerlo en F. Houttuin.
- Hamelsveld, IJsbrand van. 1791. *De zedelijke toestand der Nederlandsche natie, op het einde der achttiende eeuw*. Amsterdam: bij Johannes Allart.
- Luzac, Elie. 1788-1789. *De voor- en nadeelen van den invloed des volks op de regeering*. Deel II en III. Leiden: By Luzac en van Damme.
- Wolff, Elisabeth, en Agatha Deken. 1782. *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Den Haag: Isaac van Cleef.

Secundaire bronnen:

- Berg, Arie van den. 1987. *De papieren oorlog tussen patriotten en prinsgezinden: 'Het Geldersche Zwyn.'* Nijmegen: Nijmeegs Museum Commanderie van Sint-Jan.
- Buijnsters, Petrus. 1971. "Karakteruitbeelding in de roman Sara Burgerhart." *De Nieuwe Taalgids* 64: 193-202.
- _____. 1979. *Bibliografie der geschriften van en over Betje Wolff en Aagje Deken.* Utrecht: HES.
- _____. 1984a. *Wolff en Deken: Een biografie.* Leiden: Martinus Nijhoff.
- _____. 1984b. "Nederlandse leesgezelschappen uit de 18^e eeuw." *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw: Veertien verkenningen.* Ed. Petrus Buijnsters. Utrecht: HES. 183-198.
- _____. 1991. *Spectatoriale geschriften.* Utrecht: HES.
- _____. 1994. "Het heilsperspectief van de Verlichting. Een reflectie bij het 25-jarig bestaan van de Werkgroep 18^e Eeuw." *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw.* Jaargang 1994: 121-132.
- Dalen-Oskam, Karina van. 2013. *De stijl van R.* Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Eijnatten, Joris van. 1993. *God, Nederland en Oranje: Dutch Calvinism and the Search for the Social Centre.* Kampen: Kok.
- Frijhoff, Willem. 2010. *Meertaligheid in de gouden eeuw: Een verkenning.* Amsterdam: KNAW Press.
- Grijzenhout, Frans. 2013. "Sneeuwballen tegen de macht: Politieke satire omstreeks 1800." *Het Bataafsche experiment: Politiek en cultuur rond 1800.* Eds Frans Grijzenhout et al. Nijmegen: Vantilt. 215-241
- Hanou, André. 2002. *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830).* Nijmegen: Vantilt.
- Hartog, Jan. 1872. *De Spectatoriale geschriften van 1741-1800: Bijdrage tot de kennis van het huiselijk, maatschappelijk en kerkelijk leven onder ons volk, in de tweede helft der 18de eeuw.* Utrecht: Van der Post.
- Helsloot, Pieter. 1984. "De Nutsbeweging: Een geschiedenis van 200 jaar volksontwikkeling." *Om het algemeen volksgeluk: Twee eeuwen particulier initiatief, 1784-1984.* Eds W.W. Mijnhard, en A.J. Wichers. Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 3-186.
- Israel, Jonathan. 2001. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750.* Oxford: Oxford University Press.
- _____. 2011. *Revolutie van het denken: Radicale Verlichting en de wortels van onze democratie.* Ed. Arend Smilde. Franeker: Van Wijnen.
- Klein, Stephan. 1995. *Patriots republikenisme: Politieke cultuur in Nederland, 1766-1787.* Amsterdam: University Press.
- Kloek, Joost. 1997. *Een begrensd vaderland: De roman rond 1800 tussen nationaal karakter en internationale markt.* Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Korpel, Lucretia. 1992. *Over het nut en de wijze der vertalingen: Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820), in een Westeuropes kader.* Amsterdam: Atlanta/Rodopi.
- Kramers, Jacob. 1847. *Algemeene Kunstwoordentolk, bevattende de vertaling en verklaring van alle vreemde woorden en zegswijzen, die in geschriften van allerlei aard, in de taal der zamenleving, in handel, bedrijf enz. voorkomen, met aanduiding van de uitspraak en den klemtoneel der woorden en naauwkeurige opgave hunner afstamming en vorming.* Gouda: G.B. van Goor.
- Leemans, Inger. 2009. "The Translation Machine: The Business of Cultural Transmission." *Niederländisch-Deutsche Kulturbeziehungen 1600-1830.* Ed. Jan Konst et al. Berlin: V&R Unipress. 343-256.

- Leemans, Inger, en Gert-Jan Johannes. 2013. *Worm en donder: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Levi, Anthony. 1964. *French Moralists: The Theory of the Passions, 1585 to 1649*. Oxford: Clarendon Press.
- Lieburg, Fred van. 1991. *Levens van Vromen: Gereformeerd piëtisme in de achttiende eeuw*. Kampen: De Groot Goudriaan.
- Oddens, Joris. 2012. *Pioniers in schaduwbeeld*. Nijmegen: Vantilt.
- Outshoorn, Joyce. 1989. *Een irriterend onderwerp: Verschuivende conceptualiseringen van het sekseverschil*. Nijmegen: SUN.
- Rosendaal, Joost. 2005. *De Nederlandse Revolutie: Vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799*. Nijmegen: Vantilt.
- Sas, Niek van. 2004. *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*. Amsterdam: University Press.
- Sturkenboom, Dorothée. 1998. *Spectators van hartstocht: Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Urbaniak, Jan. 2009. "Een retrospectieve kijk op de handelsstad Gdansk (Dantzig) in de achttiende-eeuwse Nederlandse spectators: Enkele manieren om Pools-Nederlandse handelsbetrekkingen nieuw leven in te blazen." *Praagse Perspectieven* 5: 453-462.
- _____. 2013. "Op reis van Ninive naar Nergenshuizen: De reacties van Janus Verrezen (1795-96) op de poitieke situatie van Polen rond de derde deling." *Werkwinkel: Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies* 8(2): 13-28.
- Weiland, Petrus. 1824. *Kunstwoordenboek of Verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die uit verschillende talen ontleend, in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid voorkomen*. 's-Gravenhage: Bij de Wed. J. Allart.
- Vieu-Kuik, Hermina. 1956. *Anonieme geschriften van Betje Wolff in het tijdschrift 'De Rhapsodist' (1770-1772)*. Groningen/Djakarta: Wolters.